

بررسی اسکان غیررسمی در حوزه‌های روستایی پیرامون کلان شهرها (نمونه موردی: کرج)

وحید ریاحی^۱، مراد کاویانی راد^۲، شیما عمیدی^۳، سجاد صالحی^۴

چکیده

یکی از اشکال جدید اسکان غیررسمی، در مناطق روستایی پیرامون کلان‌شهرها است که در دهه‌های اخیر شکل گرفته است. اگرچه در مطالعات صورت گرفته در خصوص اسکان غیررسمی شهری اشاراتی جزئی به این موضوع شده، اما تاکنون پژوهش کامل و جامعی در این رابطه صورت نپذیرفته است. پژوهش حاضر با هدف شناسایی پدیده اسکان غیررسمی در روستاهای پیرامون کلان‌شهرها مبتنی بر شاخص‌های اجتماعی-اقتصادی، مهاجرتی و کالبدی اسکان غیررسمی شهری، به شناسایی شاخص‌های اسکان غیررسمی در روستاهای نمونه پرداخته و سپس به تحلیل عوامل مؤثر بر شکل‌گیری و گسترش اسکان غیررسمی در روستاهای پیرامون کلان شهر کرج پرداخته است. نوع پژوهش کاربردی و روش بررسی توصیفی-تبیینی و شیوه گردآوری داده‌ها ترکیبی از روش‌های اسنادی و پیمایشی است. محدوده‌ی مورد مطالعه نواحی پیرامونی اثرگذار و اثرپذیر بر شهر کرج تعیین گردید که تا شعاع ۱۰ کیلومتری حریم شهر کرج را شامل می‌شود و روستاهای واقع در این محدوده شامل ۳۷ روستا با ۷۴۰۲۴ نفر جمعیت به‌عنوان جامعه آماری در نظر گرفته شد. سپس با در نظر گرفتن محل قرارگیری، میزان فاصله از شهر کرج و با توجه به میزان جمعیت و مهاجرپذیر بودن روستاها، درنهایت ۳ روستا به‌عنوان نمونه انتخاب گردید که شامل روستای فرخ‌آباد-زیبادشت، علی‌آباد گونه و گلستانک است. در تعیین حجم نمونه نیز از رابطه کوکران استفاده شد. حجم نمونه محاسبه‌شده برای سه روستا از بین ۲۹۲۸ خانوار ساکن در این روستاها، ۱۸۰ خانوار به دست آمد.

یافته‌های پژوهش ضمن شناسایی شاخص‌های اسکان غیررسمی در روستاهای نمونه، مهم‌ترین عامل شکل‌گیری سکونتگاه‌های غیررسمی در روستاهای پیرامون کلان‌شهر کرج را، عامل اقتصادی (پایین بودن درآمد و تأمین مسکن ارزان) معرفی کرده است. با توجه به سطح پایین اقتصادی و ضعف زیرساخت‌ها در روستاهای نمونه، رویکرد بهسازی و ساماندهی به‌عنوان راهکار مناسب برای بهبود وضعیت اسکان غیررسمی در این روستاها معرفی شده است.

واژه‌های کلیدی

کلان‌شهر، اسکان غیررسمی، سکونتگاه‌های روستایی، کرج.

۱-استادیار دانشکده علوم جغرافیایی، دانشگاه خوارزمی

۲-استادیار دانشکده علوم جغرافیایی، دانشگاه خوارزمی

۳-کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه ریزی روستایی، دانشگاه خوارزمی

۴-کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه ریزی روستایی، دانشگاه خوارزمی

مقدمه

سکونتگاه‌های غیررسمی و نابسامان درواقع شکلی از تجمع مکانی و اسکان گروه‌های کم‌درآمد، اغلب مهاجر در نقاط آسیب‌پذیر است که به‌صورت خودرو و فاقد مجوز رسمی از نهادهای قانونی ایجاد می‌گردند. این نواحی به دلیل سرعت پیدایش و عدم نظارت دستگاه‌های اجرایی از استانداردهای قابل‌قبول زیستی بی‌بهره بوده و عمدتاً فاقد نظام شکل یافته و مطلوب سکونتی هستند که در پاسخگویی به نیاز سرپناه فقرا به وجود می‌آیند (ریاحی و بیات، ۱۳۹۰). از سویی دیگر بسیاری از آسیب‌های اجتماعی به‌ظاهر زاینده شهر هستند، اما بر محیطی وسیع‌تر از کالبد شهری اثرگذارند. فقر، مهاجرت، حاشیه‌نشینی، اسکان غیررسمی و... مشکلات کلان‌شهرهای امروزی هستند که فراتر از شهر مشکل‌آفرین شده‌اند (طهموری و رضوی؛ ۱۳۸۸). بخش غالب اسکان در پیرامون شهرهای بزرگ و کلان‌شهرهای کشور با مسائل اسکان غیررسمی مواجه است. به همین ترتیب نواحی پیرامونی کلان‌شهرها به دلیل ساختار و عملکرد فرامحلی، دارای اسکان غیررسمی در ابعاد پیچیده‌تری هستند و به جرئت می‌توان گفت که پهنه‌های اسکان غیررسمی در کلان‌شهرها فراتر از حریم شهر بوده و در نواحی روستایی پیرامونی کلان‌شهرها نیز کشیده شده است (ریاحی و بیات، ۱۳۹۰). روستاهای واقع در حریم شهرها به دلیل نزدیکی مکانی و وابستگی فضایی-کالبدی با شهر از امکانات، محدودیت‌ها، فرصت‌ها و چالش‌های متعددی برخوردارند و در دیگر روستاهای کشور به چنین شدتی وجود ندارد. استقرار در پیرامون شهر و بهره‌مندی از شبکه ارتباطی مناسب، استفاده از زیرساخت‌ها و خدمات شهری به‌ویژه در زمینه‌های اقتصادی و فرهنگی-اجتماعی برای این‌گونه از روستاها را امکان‌پذیر می‌کند. در این میان عامل مهاجرت از روستا به شهر، به‌ویژه در مورد روستاهای خوابگاهی که در پیرامون کلان‌شهرها و شهرهای صنعتی قرار دارند، تأثیر تعیین‌کننده دارد. مهاجران غالباً به امید یافتن شغل به شهرهای بزرگ و صنعتی مهاجرت می‌کنند، به دلیل گرانی زمین و مسکن نمی‌توانند در بافت درونی و متن شهر سکونت کنند، ناگزیر به دنبال زمین و مسکن ارزان و به دور از محدودیت‌های قانونی و مقرراتی ساخت‌وسازهای شهری، به روستاهای حاشیه شهر پناه می‌برند. این روستاها ازجمله مهم‌ترین کانون‌های استقرار جمعیت‌های مهاجر از روستاها و حتی شهرهای کوچک به شمار می‌آیند (پور طاهری و دیگران، ۱۳۹۰). علاوه بر این، فقدان تخصص‌های لازم و مهارت‌های حرفه‌ای و مسئله کمبود سرمایه یا به عبارت دقیق‌تر فقر موجب عدم جذب در ساختار اجتماعی-اقتصادی شهر شده و ناگزیر مهاجران را به سمت اسکان غیررسمی روستاهای پیرامون می‌کشاند. شکل‌گیری و گسترش این‌گونه روستاها در مجاورت شهرها را باید جزئی از فرایند عدم تعادل شهری/منطقه‌ای و دوگانگی اقتصادی در جامعه تلقی کرد که منجر به تغییر مکانی جمعیت، از نواحی فقیر و روستایی می‌گردد. ساخت‌وساز مسکن خارج از برنامه‌ریزی رسمی در روستاها، احتمالاً دلیل گسترش اسکان غیررسمی در نواحی روستایی قلمداد می‌شود. به‌طور کلی، پیامدهایی که اسکان غیررسمی در محیط‌های روستایی اطراف کلان‌شهرها با خود به دنبال دارند شامل فقر، نابرابری‌های درآمدی، دسترسی محدود اقشار فقیر به تأسیسات زیربنایی، کمبود زیرساخت‌های بهداشتی درمانی و افزایش بزه‌کاری اجتماعی، رونق سوداگری زمین، تغییر الگوهای مصرف، افزایش قیمت زمین، کاهش مالکیت روستاییان و حقوق محیطی آنان نسبت به منابع است (برک پور و اسدی؛ ۱۳۸۸: ۳۵). نباید فراموش کرد که فقر در هر جا تهدیدی برای کل است (صرافی، ۱۳۸۱: ۶). مجموعه‌ی این عوامل پیچیدگی مسئله و لزوم اهمیت بررسی این موضوع در روستاها را به‌صورت مجزا روشن می‌سازد.

شهر کرج به‌واسطه فاصله اندک و دسترسی‌های متنوع و سریع به تهران (واقع‌شدن در گره عملکردی تهران بزرگ) و استقرار بخش مهمی از کارخانه‌ها و فعالیت‌های پایه‌ای در پیرامون خود، کانون توجه بخش قابل‌توجهی از جمعیت مهاجر به حوزه شهری تهران را موجب شده است. در اطراف این شهر سکونتگاه‌های متعددی ایجاد شده و یا در حال رشد و گسترش است (شیعه و دیگران؛ ۱۳۹۰: ۴۰). جمعیت این شهر، بر پایه سرشماری سال